

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

DAYANIQLI İQTİSADI İNKİŞAFIN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ VERGİ GÜZƏŞTLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

İxtisas: 5301.01 – Daxili fiskal siyasət və dövlət maliyyəsi

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı: **Cavid Əlirza oğlu Məmmədov**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2025

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Maliyyə və maliyyə institutları” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

İqtisad elmləri doktoru, professor
Yaşar Atakişi oğlu Kəlbiyev

Rəsmi opponentlər:

İqtisad elmləri doktoru, professor
Ümüdvar Qənbər oğlu Əliyev

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Xanoglan Əndəlif oğlu Hüseynov

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Ağanemət Qadir oğlu Ağayev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:

İqtisad elmləri doktoru, professor
Yaşar Atakişi oğlu Kəlbiyev

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Suqra İnqilab qızı Hübətova

Elmi seminarın
sədri:

İqtisad elmləri doktoru, professor
Nizami Nəcəfqulu oğlu Xudiyev

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Vergi tənzimlənməsi alətləri arasında ən aktual müzakirə mövzusu hal-hazırda vergi güzəştləridir. Bir tərəfdən, vergi güzəştləri ayrı-ayrı sosial-iqtisadi məsələləri həll etməyə kömək edən iqtisadiyyatın tənzimlənməsi üçün bir bazar vasitəsidir. Digər tərəfdən, vergi güzəştləri ədalət prinsipini pozur: bəzi vergi ödəyiciləri üçün büdcə kəsiri şəraitində güzəşt rejimi başqaları üçün əlavə bir yük deməkdir. Bir tərəfdən, onlar vergi ödəyicilərinin müəyyən kateqoriyalarına nisbətən vergi sistemini daha çevik edirlər. Digər tərəfdən, vergitutma texnologiyasını çətinləşdirir, vergi qanunvericiliyinə əməl olunması üzərində nəzarəti mürəkkəb bir məsələyə çevirir. Beləliklə, vergi güzəştlərinə münasibətdən danışarkən, qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələ ilə bağlı iqtisadi ədəbiyyatda iki ziddiyyətli nöqtəyi-nəzər mövcuddur. Bəziləri, vergi güzəştlərinin şişirdilmiş həcmi, nizamsızlığını və səmərəsizliyini tənqid edərək onların bütövlükdə aradan qaldırılması uğrunda çıxış edirlər. Digərləri isə güzəştlərin faydalı ayrışikliyi yerinə yetirmək üçün nəzərdə tutulduğunu düşünməyə meylli olduqları üçün, güzəştlərin müəyyənləşdirilməsi məqsədəuyğunluğu və səmərəliliyi məsələsini, hər şeydən əvvəl, müvafiq səviyyəli hakimiyyət orqanlarının səmərəliliyi ilə əlaqələndirirlər.

Müasir şəraitdə Azərbaycan və onun ayrı-ayrı bölgələri getdikcə daha çox dərəcədə müvafiq ərazilərdə sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsini və intensivliyini müəyyən edən parametrlərin tənzimlənməsi subyektlərinə çevrilir. Ölkənin iqtisadi inkişafının prioritet vəzifələrini həll edərkən Azərbaycanın subyektləri tərəfindən dövlət tənzimlənməsinin vergi alətləri, o cümlədən vergi güzəştləri kifayət qədər fəal istifadə olunur. Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, ölkə üzrə bütövlükdə, onun ayrı-ayrı bölgələrində, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində obyektiv səbəblərə görə iqtisadi siyasət vasitəsi kimi vergi güzəştlərindən istifadə müəyyən xüsusiyyətlərə malikdir, odur ki, bütövlükdə ölkə, regional və sahə səviyyələrində və eləcə də mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müxtəlif təsərrüfat subyektləri üzrə vergi tənzimlənməsi alətləri kimi vergi güzəştlərinə baxarkən, sadalanan əhatə komponentlərinin müxtəlif fərdi xüsusiyyətlərinə, habelə onların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Hüquqi və fiziki şəxslərin bu və ya digər kateqoriyalarına vergi güzəştlərinin verilməsi və ya ləğvi, eləcə də onların həcmələri haqqında qərarın qəbulu mövcud və planlaşdırılan vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsindən əvvəl olmalıdır. Lakin, hazırda Azərbaycan Respublikasında vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün vahid metodologiyanın olmaması səbəbindən hələ indiyə qədər müəyyən vergi güzəştlərinin verilməsi zamanı onların səmərəliliyi vaxtında qiymətləndirilmir. Beləliklə, ölkənin dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsində vergi güzəştlərinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi, eləcə də onların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı nəzəri və praktiki problemlərin tədqiqi, fikrimizcə, iqtisadi tədqiqatların ən maraqlı və əhəmiyyətli istiqamətlərindən biridir.

Vergi güzəştlərindən istifadə mexanizminin formalaşmasının nəzəri-metodoloji əsasları və onların tətbiqi probleminin öyrənilməsinə Azərbaycan alimlərindən A.F.Musayev, Ə.Ə.Ələkbərov, Y.A.Kəlbəyev, M.M.Sadiqov, M.X.Həsəni, İ.Z.Seyfullayev, P.Q.Rzayev, X.Ş.Aliyev və digərlərinin məqalə və əsərlərində rast gəlmək olar.

Mövzuyla bağlı xarici ölkə alimlərindən E.B.Atkinson, S.T.Barulin, A.Z.Dadaşov, N.G.Ivanova, İ.B.Karavaeva, V.G.Knyazev, A.I. Koso-lapov, İ.A.Mayburov, V.G. Panskov, J.E. Stiglitz, V.M.Fomina, D.G.Çernika, T.F.Yutkina və başqalarının əsərlərindən istifadə edilmişdir.

Lakin Azərbaycanda güzəştli vergitutmanın tədqiqi daha çox ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına güzəştlərin təsirinin öyrənilməsi və ya ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf göstəriciləri və vergi güzəştlərinin qarşılıqlı əlaqələrinin qiymətləndirilməsi ilə məhdudlaşır, eyni zamanda, bu əlaqənin xarakterinin birmənalı qiymətləndirilməsi mövcud deyildir. Vergi güzəştlərinin təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi problemləri aparılmış tədqiqatlardan kənarda qalmışdır. Vergi güzəştlərinin effektivliyini qiymətləndirmək, səmərəli və səmərəsiz vergi güzəştlərini müəyyən etmək məqsədilə vergi güzəştlərinin kompleks tədqiqi üçün zəruri olan verilmiş vergi güzəştlərinin məbləğləri barədə tam informasiya bazasının formalaşmasının təkmilləşdirilməsi məsələlərinə elmi problem kimi kifayət qədər diqqət yetirilmir.

Odur ki, vergi güzəştlərinin tətbiqi istiqamətində ABŞ, qərb, Rusiya, eyni zamanda bəzi MDB ölkələrinin, o cümlədən Azərbaycanın iqtisadçı alimlərinin elmi potensialının geniş olmasına baxmayaraq, son

vaxtlar vergi güzəştləri sahəsində ölkənin vergi sistemində həyata keçirilən islahatlardan yaranan müəyyən problemlərin həll edilməsi ilə əlaqəli nəzəri-praktiki tədqiqatlara tələb artmaqdadır. Qeyd edilənlər dissertasiya mövzusunun aktuallığını, elmi-praktiki əhəmiyyətini əyani olaraq göstərmiş və mövzunun günün tələblərinə uyğun tədqiqatın vacib olduğunu müəyyən etmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya tədqiqatının məqsədi ölkənin dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsi vasitələrindən biri kimi vergi güzəştlərindən istifadənin nəzəri və praktiki aspektlərinin inkişaf etdirilməsi, bunun əsasında vergi güzəştlərinin tətbiqi mexanizminin təkmilləşdirilməsi və onların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üzrə təklif və tövsiyələrin hazırlanmasıdır.

Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

1. Ölkənin dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsində vergi güzəştlərinin rolunu elmi-nəzəri baxımdan əsaslandırmağa nail olmaq.

2. Vergi güzəştlərinin struktur elementlərinin qarşılıqlı təsirini tədqiq etməklə onların müasir dövr üçün optimal kombinasiyalarını aşkara çıxarmaq.

3. Vergi güzəştlərinin vergi ödəyicilərinin davranışına təsirinin qiymətləndirilməsi metodikasına müəllif yanaşmasını işləyib hazırlamaq.

4. Azərbaycanda və xaricdə vergi güzəştlərinin tətbiqinin mövcud vəziyyətini araşdırıb qiymətləndirmək və bunun əsasında müxtəlif vergi güzəştlərinin büdcə səmərəliliyini qiymətləndirmək.

5. Azərbaycanda dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi, o cümlədən dövlət-özəl tərəfdaşlığı əsasında sahibkarlıq fəaliyyətinin effektivliyinin yüksəldilməsinə nail olunması məqsədilə vergi güzəştlərinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi yollarını aşkara çıxararaq əsaslandırmaq.

6. Səmərəli məşğulluğun təmin olunmasında vergi güzəştlərinin tətbiqi problemlərini araşdıraraq üzə çıxarmaq və onların aradan qaldırılması ilə bağlı müvafiq təkliflər hazırlamaq.

Tədqiqatın obyekt və predmeti. Tədqiqatın obyektı vergi güzəştlərinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi prosesində meydana çıxan büdcə-vergi və sosial-iqtisadi münasibətlərdir. Tədqiqatın predmeti Azərbaycanın Respublikasının dayanıqlı iqtisadi inkişafı üzrə təkmil vergi güzəştlərinin tətbiqi mexanizminin formalaşdırılmasının nəzəri-

praktiki məsələləridir.

Tədqiqatın metodoloji əsasını yerli və xarici alimlərin maliyyə, vergi və büdcə tənzimlənməsi sahəsində tədqiq olunan problem üzrə yerli və xarici iqtisadi alimlərin əsərləri təşkil edir. Tədqiqatın empirik bazası olaraq Azərbaycanın büdcə-vergi mexanizmini tənzimləyən qanunvericilik və normativ sənədlərdən istifadə edilmişdir. İnformasiya bazasını vergi güzəştlərinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi sahəsində Azərbaycan və xarici mütəxəssislərin əsərləri; elmi konfransların materialları; dövrü nəşrlər; müəllifin özü tərəfindən toplanan və ümumiləşdirilən maliyyə hesabatları təşkil edir.

Tədqiqat metodları. Qarşıya qoyulmuş vəzifələrin həlli zamanı empirik dərketmə (müşahidə, ekspert qiymətləndirmə, təsvir), məntiqi (təhlil və sintez, ümumiləşdirmə, modelləşdirmə, təsnifləşdirmə), eləcə də iqtisadi-statistika və struktur təhlili metodları istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Dayanıqlı iqtisadi inkişaf şəraitində vergi güzəştlərindən istifadə mexanizminin formalaşmasının nəzəri-metodoloji aspektlərinin araşdırılaraq sistemləşdirilməsinə ehtiyac vardır.
2. Azərbaycan Respublikasında vergi güzəştləri və azadolmalarının tətbiqinin mövcud vəziyyətinin tədqiq edilərək qiymətləndirilməsi dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində vergi güzəştlərinin tətbiqi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün son dərəcə vacibdir.
3. Vergi güzəştlərinin formalaşdırılmasının beynəlxalq təcrübəsinin öyrənilərək sistemləşdirilməsi və onların Azərbaycanda optimal tətbiqi variantının seçilməsi müasir dövrdə vergi güzəştlərindən istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsi yollarından biridir.
4. Azərbaycanda vergi güzəştlərindən istifadənin səmərəliliyinin kompleks təhlili əsasında qiymətləndirilməsi ölkənin hansı sahə və regionlarında vergi güzəştlərinin tətbiqinə ehtiyac yarandığını əsaslandırmağa imkan verir.
5. Azərbaycanda vergi güzəştlərinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsinə üstünlük verilməsi ölkədə dayanıqlı sosial inkişafın təmin olunmasının əsas istiqamətlərindən biri kimi qəbul olunmalıdır.
6. Sahibkarlıq subyektləri üçün vergi güzəştlərinin tətbiqi effektivliyinin yüksəldilməsi yollarının üzə çıxarılaraq əsaslandırılması

ölkədə Kiçik və orta biznesin (KOB) gələcək inkişafına stimulyaratmaqla güclü təkan verəcək.

7. Ölkədə və onun ayrı-ayrı regionlarında səmərəli məşğulluğun təmin olunmasında vergi güzəştlərinin tətbiqi imkanlarının üzə çıxarılması əsasında müvafiq təkliflərin işlənilib hazırlanması müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Aşağıda göstərilən müddəalar tədqiqatın elmi yenilikləri hesab olunur:

- dayanıqlı iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün təkmil vergi güzəştlərinin tətbiqi kontekstində effektiv büdcə-vergi mexanizmlərinin formalaşması üzrə müxtəlif nəzəri-metodoloji yanaşmalar sistemli olaraq öyrənilmiş və müvafiq ümumiləşdirmələr aparılmışdır;

- Azərbaycan Respublikasında vergi güzəştləri və azadolmalarının tətbiqinin mövcud vəziyyəti təhlil edilərək qiymətləndirilmiş, vergi güzəştləri və büdcənin vergi xərcləri arasında qarşılıqlı funksional asılılığın təmin edilməsi zəruriliyi əsaslandırılmışdır;

- müxtəlif ölkələrin təcrübəsinin öyrənilərək ümumiləşdirilməsi əsasında vergi güzəştlərinin verilməsi ilə bağlı büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri işlənilib hazırlanmışdır;

- tətbiq edilən vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin müasir əlçatan iqtisadi-statistik metodlarla qiymətləndirilməsi fonunda səmərəsiz vergi güzəştlərinin vaxtında aşkara çıxarılmasına və ləğv edilməsinə, eləcə də müxtəlif vergi ödəyicisi kateqoriyaları üçün mövcud dəstəklərin təkmilləşdirilməsinə dair müvafiq təklif və tövsiyələr verilmişdir;

- vergi güzəştlərindən istifadə nəticəsində büdcə daxilolmalarının azalması prosesinin tənzimlənməsi, idarə olunması və monitorinqi üzrə işlək mexanizmin qurulması zəruriliyi əsaslandırılmış, vergi güzəştlərindən istifadənin nəticələri üzrə müvafiq informasiya sisteminin yaradılması, bu sistemə istinadən ayrı-ayrı vergi güzəştlərinin təhlili və onların büdcə səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı müvafiq təklif və tövsiyələr verilmişdir.

- makroiqtisadi səviyyədə ölkənin bütövlükdə vergi sistemində vergi gəlirlərinin formalaşmasına bilavasitə təsir edən vergi güzəştlərinin təsir dərəcəsini müəyyənəşdirmək üçün optimal planın tapılmasına və növbəti illər üçün məhsullarının dinamikası haqqında proqnozların hazırlanmasına imkan verən faktorial təhlil modeli qurulmuşdur;

- səmərəli məşğulluğun təmin edilməsi, iş yerlərinin yaradılması və saxlanmasının stimullaşdırılması üzrə dövlət dəstəyinin əsas alət və mexanizmlərindən istifadənin xarici təcrübəsi öyrənilməklə əməli təhlillər aparılmış, nəticə olaraq Azərbaycanda bu istiqamətdə vergi güzəştlərinin tətbiqinə dair müvafiq tövsiyələr verilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti vergi güzəştlərinin müəyyənləşdirilməsi və tətbiqinin nəzəri-metodoloji əsaslarını inkişaf etdirməkdən və vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində istifadəsi məcburi olan vahid metodologiyanın hazırlanmasının yüksək mürəkkəbliyi ilə güzəştlərin qiymətləndirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti işlənib hazırlanmış elmi-praktik tövsiyələrdən müvafiq dövlət proqramları çərçivəsində vergi güzəştlərinin tətbiqinə və optimallaşdırılmasına cavabdeh olan icra hakimiyyəti orqanları, habelə elmi ictimaiyyətdə maraqlı tərəflər tərəfindən vergi güzəştlərinin müəyyənləşdirilməsi, sistemləşdirilməsi, inventarlaşdırılması və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində istifadə edilə bilinməsidir. Maliyyə əhəmiyyəti daha böyük olan vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin hesablamalarının nəticələri Azərbaycan Respublikasının büdcə sisteminin büdcə xərclərini tətbiq etməyə və optimallaşdırmağa imkan verir.

Dissertasiyanın əsas müddələrinin aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Maliyyə və maliyyə institutları” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Ən mühüm müddəalar və nəticələr iki beynəlxalq elmi konfransda məruzə edilmişdir.

İşin strukturu. Tədqiqat işi giriş, (12067 işarə), üç fəsil (I Fəsil 74205 işarə, II Fəsil 77828 işarə, III Fəsil 64642 işarə), nəticə (7798 işarə), 200 adda istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir. Tədqiqat işi 32 cədvəl və 2 qrafikdən ibarətdir. Mətndəki boşluqlar və şəkillər, cədvəllər, qrafiklər, əlavələr və ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla tədqiqat işi 236540 işarədən ibarətdir.

Dissertasiya işinin quruluşu

Giriş

I FƏSİL. Dayanıqlı iqtisadi inkişaf şəraitində vergi güzəştlərindən istifadə mexanizminin formalaşmasının nəzəri-metodoloji əsasları

1.1. Dayanıqlı iqtisadi inkişaf şəraitində vergi güzəştləri və onun büdcənin vergi itkiləri ilə funksional əlaqələrinin tədqiqi

1.2. Vergi güzəştlərinin tətbiqinin nəzəri-metodoloji aspektləri

1.3. Vergi güzəştlərinin tədqiqinin konseptual-hüquqi əsasları

II FƏSİL. Azərbaycanda və xaricdə vergi güzəştlərinin tətbiqinin müasir vəziyyətinin tədqiqi

2.1. Azərbaycan Respublikasında vergi güzəştləri və azadolmalarının tətbiqinin mövcud vəziyyəti

2.2. Vergi güzəştlərinin formalaşdırılmasının beynəlxalq təcrübəsi və Azərbaycana tətbiqi imkanlarının dəyərləndirilməsi

2.3. Azərbaycanda vergi güzəştlərinin büdcə səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

III FƏSİL. Azərbaycan Respublikasında vergi güzəştlərinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1. Azərbaycanda vergi güzəştlərinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi dayanıqlı sosial inkişafın təmin olunmasının əsas istiqamətlərindən biri kimi

3.2. Sahibkarlıq subyektləri üçün vergi güzəştlərinin tətbiqi effektivliyinin yüksəldilməsi yolları

3.3. Səmərəli məşğulluğun təmin olunmasında vergi güzəştlərinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi mexanizmi

Nəticə

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

MÜDAFİƏYƏ TƏQDİM EDİLƏN ƏSAS ELMİ MÜDDƏALAR

1. Dayanıqlı iqtisadi inkişaf şəraitində vergi güzəştlərindən istifadə mexanizminin formalaşmasının nəzəri-metodoloji aspektlərinin araşdırılaraq sistemləşdirilməsinə ehtiyac vardır.

Əsas iqtisadi və hüquqi meyarlara uyğunluq vergi güzəştinin tətbiqi zamanı dövlət tərəfindən qarşıya qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsinə kömək etməlidir:

1) vergi güzəştinin tətbiqi məqsədi qanunverici tərəfindən aydın şəkildə başa düşülməli və ictimaiyyət üçün açıq olmalıdır. Vergi güzəştləri təkcə biznes üçün deyil, həm də dövlət üçün müsbət nəticələr verməlidir; başqa sözlə, vergi güzəşti vergi ödəyicisindən qaytarma xidməti ilə təmin edilməlidir ki, bu da nəticədə dövlət tərəfindən qarşıya qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsinə gətirib çıxarır;

2) vergi güzəştinin forması nəzərdə tutulan məqsədə mümkün qədər uyğun olmalıdır. Vergi güzəştinin effektivliyinə yalnız müavinət alanların müəyyən əks öhdəliklərinin yaradılması ilə nail olunmur; vergi güzəştinin həyata keçirilməsi və fəaliyyət mexanizminin özü dövlətin qarşıya qoyduğu vəzifələrə ən yaxşı cavab verməlidir;

3) dövlət vergi güzəştinin tətbiqinin mümkün müsbət və mənfi nəticələrinin dəqiq təhlilini aparmalıdır;

4) vergi güzəştinin təqdim edilməsi mexanizmi, onun tətbiq edilməsi nəzərdə tutulmayan gəlirlərin vergiyə cəlb edilməməsi imkanlarını minimuma endirməlidir;

5) vergi güzəştinin tətbiqi belə stimullaşdırma vasitəsinin effektivliyini qiymətləndirməyə imkan verən müəyyən edilmiş yekun nəticəyə malik olmalıdır;

6) sonda səmərəliliyin qiymətləndirilməsi və onun aşkarlanması dövlətin hüququ yox, vəzifəsi olmalıdır.

Ümumiyyətlə, aparılan tədqiqatlar aşağıdakı nəticələr çıxarmağa imkan verir.

1. Effektiv (müasir) vergi siyasətinin zəruri şərti vergi güzəştlərinin verilməsinə və istifadəsinə məsuliyyətli münasibətdir ki, bu da onların verilməsi, monitorinqi və istifadəsinə nəzarət üçün aydın meyarların və şəffaf inzibati prosedurların tətbiqini, bunlardan bütün vergi güzəştlərinin tam və etibarlı uçotunu, vergi xərcləri haqqında ictimai

hesabatın aparılmasını nəzərdə tutur (başlangıç nöqtəsi). Vergi güzəştlərindən istifadəyə nəzarətin mühüm komponenti onun sosial-iqtisadi və büdcə nəticələrinin təhlili olmalıdır.

2. Vergi güzəştlərindən istifadənin qiymətləndirilməsi onların səmərəliliyi (məqsədlərə nail olmaq və təminat şərtlərinin yerinə yetirilməsi, təsərrüfat subyektlərinin davranışına və onların fəaliyyətinin nəticələrinə təsir), imtiyazların və xərclərin, habelə nisbi effektivliyin (vergi güzəştlərinin və digər siyasət alətlərinin effektivliyinin müqayisəsi) müqayisəsi kontekstində aparıla bilər. Vergi güzəştlərinin müxtəlif növlərinin təhlili prosesində onların qiymətləndirilməsinə müxtəlif yanaşmalar üstünlük təşkil edə bilər. Əgər gəlir vergisi üzrə güzəştlər daha çox həm onların effektivliyi, həm də səmərəliliyi baxımından öyrənilirsə, onda ƏDV-dən (onların ilk növbədə mal və xidmətlərin son istehlakçılarına təqdim edilməli olduğunu nəzərə alaraq) və fiziki şəxslərin gəlir vergisindən – əsasən səmərəlilik perspektivi, xüsusən, tətbiq edilərkən qarşıya qoyulan sosial və paylayıcı məqsədlərə nail olmaq – məşğulluğun artması və ya sosial əhəmiyyətli mal və xidmətlərin istehlakı, gəlir bərabərsizliyinin azaldılması və s. kontekstində aparıla bilər.

3. Vergi güzəştlərinin tətbiqinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi benefisiar firmanın vergi güzəştinin tətbiqindən əvvəl və sonra davranışının müqayisəli təhlili metodlarından istifadə etməklə həyata keçirilə bilər; vergi güzəştinin onların davranışlarının müəyyən aspektlərinə necə təsir etdiyi barədə firma menecerləri arasında sorğunun (investisiya qərarları, məşğulluq və əmək haqqı sahəsində siyasət və s.) ekonometrik təhlili aparıla bilər.

Vergi təşviqi siyasətinin təhlilinin əsas alətləri marjinal effektiv vergi dərəcəsi (METR) modeli, vergi xərclərinin büdcələşdirilməsi və tətbiq üçün seçim meyarlarının seçici stimullarla dəqiqləşdirilməsidir.

Bu vasitələrin hər biri vergi güzəştlərinin qiymətləndirilməsi prosesində müəyyən vəzifələri həll etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur – təklif olunan təşviqləri benefisiarların vergi yükünün azaldılmasına təsiri baxımından və ya vergi xərcləri baxımından müəyyən növ vergi güzəştlərinin seçilməsi əsas kimi müqayisə edilir.

4. Yekun nəticədə qiymətləndirməyə bu və ya digər yanaşmanın, eləcə də təhlilin üsul və vasitələrinin seçimi açıq mənbələrdə mövcud olan informasiya bazası və ictimaiyyətə açıqlanmayan məlumatlara çıxış

imkanları ilə müəyyən edilir. Bundan əlavə, vergi güzəştlərinin tətbiqinin qiymətləndirilməsi nəticələrinin etibarlılığı böyük dərəcədə vergi güzəştlərinin tətbiqi tələblərinə və prosedurlarına riayət edilməsindən, xüsusən də məqsədlərin müəyyən edilməsindən və zəruri hallarda onların təmin edilməsi şərtləri, habelə verilən müavinətlərin uçotunun keyfiyyəti və tamlığı haqqında məlumatlardan asılıdır. İqtisadiyyatın transformasiyası olan ölkələrdə vergi güzəştlərindən istifadənin qiymətləndirilməsinin əsas problemlərindən birini məhz sonuncu, eləcə də zəruri məlumatların mövcudluğu və onun dərci təşkil edir.

Vergi güzəştləri problemi, müasir Azərbaycan şəraitində ən mübahisəli mövzulardan biridir. Bir tərəfdən, vergi güzəştləri sahibkarlıq fəaliyyətinin müəyyən növlərini, sahələrini və fiziki şəxslərin vergi tutulması baxımından əhəlinin ayrı-ayrı sosial qruplarını dəstəkləmək imkanı yaradır. Digər tərəfdən, vergi güzəştlərinin tətbiqi büdcələrin vergi daxil olmalarını azaldır. Buna görə də, hazırda bu cür müavinətlərin verilməsi ilə bağlı ünvanlı müavinət prinsiplərinin həyata keçirilməsinin və onların effektivliyinə nəzarət tələblərinin sərtləşdirilməsi təklif olunur.

2. Azərbaycan Respublikasında vergi güzəştləri və azadolmalarının tətbiqinin mövcud vəziyyətinin tədqiq edilərək qiymətləndirilməsi dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində vergi güzəştlərinin tətbiqi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün son dərəcə vacibdir.

Mahiriyyət etibarilə əhali sektorunun, habelə müvafiq dövlət təsisatlarının xərclərinə qənaət edilməsinə, gəlirlərinin artmasına, sərbəst dövriyyə vəsaitlərinin yaranmasına səbəb olan sosial və real sektorun konkret sahəsinin inkişafına həvəs yaradan stimullaşdırıcı güzəştlər kimi vergi güzəştləri və azadolmalarını əsasən iki qrupda birləşdirmək olar. Bu bölgü üzrə bütövlükdə 159 adda vergi güzəştləri və azadolmalarının 66-sı (41,5%-i) sosial, 93-ü (58,5%-i) isə stimullaşdırıcı güzəştlərdən ibarətdir. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, sosial güzəştlərin əsas hissəsini, daha doğrusu 76%-ə qədərini fiziki şəxslərin gəlir vergisi və əlavə dəyər vergisi təşkil edir.

Vergidən azadolma və güzəştlərin dinamikasına nəzər yetirsək, görürük ki, bu istiqamətdə xeyli irəliləyiş hiss olunmaqdadır. Belə ki, əgər 2008-ci ilin əvvəlinə azadolma və güzəştlərin sayı 84 olmuşsa, 2016-cı ilin əvvəlinə bu göstərici 126-ya, 2021-ci ilin əvvəlinə 186-ya, 2024-cü

ilin əvvəlinə isə 202-yə çatdırılmışdır (Cədvəl 1).

Cədvəl 1

Azadolma və güzəştlərin dinamikası (ilin əvvəlinə)

İllər	Azadolma	Güzəşt	Cəmi
2008	61	23	84
2009	62	23	85
2010	62	23	85
2011	67	23	90
2012	68	23	91
2013	76	22	98
2014	76	22	98
2015	84	21	105
2016	101	25	126
2017	104	25	129
2018	107	25	132
2019	131	35	166
2020	149	35	184
2021	151	35	186
2022	155	35	190
2023	162	35	197
2024	167	35	202

Mənbə: AR İqtisadiyyat Nazirliyinin və AR DSK-nın məlumatları əsasında tərtib olunub

Cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, 2024-cü ilin əvvəlinə vergidən azadolmaların sayı 167 və vergi güzəştlərinin sayı 35 olmuşdur ki, bu da 2014-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2,2 dəfə (91 vahid) və 1,6 dəfə (13 vahid) çoxdur.

2019-cu ildən etibarən vergi güzəştləri və azadolmalarının genişləndirilməsi ilə yanaşı, bəzi vergi növləri, əsasən əlavə dəyər, aksiz və torpaq vergisi, həmçinin qismən korporativ gəlir vergisi və fərdi gəlir vergisi üzrə vergi bazası (vergi ödəyicilərinin əhatə dairəsi) genişləndirilib və sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinin əhatə dairəsi nisbətən məhdudlaşdırılıb.

AR İqtisadiyyat Nazirliyinin və AR DSK-nın məlumatları əsasında apardığımız tədqiqatlara görə vergi ödəyicilərinə güzəştlər verilməsi ilə bağlı büdcəyə daxil olmayan ayrı-ayrı vergi məbləğlərinin 2013-2023-cü illərdəki dinamikası göstərir ki, bu dövrdə tədiyyələr üzrə vergi güzəşti və azadolmaların 2013-cü ildə məbləği 2153,6 mln. manatdan 2023-cü ildə 13,189.8 mln manata qədər yüksələrək, 6.1 dəfə

artmışdır (Cədvəl 2).

Cədvəl 2
Tədiyyələr üzrə vergi güzəşti və azadolmaların məbləği, mln.
Manatla

İllər	Cəmi	O cümlədən								
		Mənfəət vergisi	Gəlir vergisi	ƏDV	MÖMV	Əmlak vergisi	Sadələşdirilmiş vergi	Torpaq vergisi	ÖMV	Mədən vergisi
2012	2153,6	81,7	0,1	1857,6	165,4	48,8				
2013	2615,8	306,4	0,0	1980,9	273,7	54,8				
2014	2691,4	340,2	0,0	2078,2	205,5	67,5				
2015	7980,1	4902,7	0,1	2759,3	237,8	80,2				
2016	5,844.6	1568,0	0,5	3775,9	355,1	109,8	1,2	0,0	34.1	
2017	5,171.8	800,8	1,8	3813,5	376,9	131,7	2,1	0,2	44.8	
2018	4,471.0	270,8	2,6	3546,3	435,7	164,7	2,6	0,3	48.0	
2019	5,993.9	1050,2	127,8	3652,3	869,2	194,3	1,5	2,0	96.6	
2020	6,073.4	1423,7	149,8	3104,1	1000,8	275,5	20,2	2,7	96.6	
2021	7,854.3	849,2	161,0	5289,5	1128,7	297,9	1,9	2,2	123.9	
2022	13,041.7	890,8	185,2	10068,8	1336,6	305,7	1,1	2,0	251.2	0,3
2023	13,189.8	2048,2	213,1	8816,1	1525,5	313,7	0,6	2,1	270.1	0,4
Cəmi	77,081.4	14532,7	842,0	50,742.5	7911,9	2044,6	31,2	11,5	965.3	0,7

Mənbə: AR İqtisadiyyat Nazirliyinin və AR DSK-nın məlumatları əsasında tərtib olunub

Cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi, ƏDV üzrə güzəştlərin həcmi 2023-cü ildə 2013-cü illə müqayisədə 4,5 dəfə artaraq, 2013-cü ildəki 1980,9 mln. manatdan 2023-cü ildə 8816,1 mln manata çatmışdır. Bu göstərici özünün ən yüksək pik nöqtəsinə 2022-ci ildə (10068,8 mln. manat) çatıb. Onu da qeyd etmək ki, ƏDV üzrə vergi güzəştinin payı 2013-cü ildəki 77,2%-dən azalaraq 2023-cü ildə 65,8%-ə düşmüşdür.

Bu dövrdə mənfəət vergisi üzrə verilən güzəştlərin həcmnin dinamikasında xeyli artım (25,1 dəfə) müşahidə edilsə də, bu vergi növü üzrə güzəştlərin məbləği 2015-ci illə müqayisədə 2023-cü ildə 2,4 dəfə azalaraq 2048,2 mln. manat təşkil etmişdir. 2015 və 2023-cü illər arasında bu göstərici üzrə xeyli fərqə rəğmən, birincidə 2 dəfə devalvasiya, ikincidə ilkin pandemiya fəsadları baş vermişdir. Onu da qeyd etmək ki, mənfəət vergisi üzrə verilən güzəştlərin ölkədə vergi güzəşti və azadolmalarda payı 2015-ci ildə 61,4% olsa da, 2023-cü ildə 45,9 faiz bəndi azalaraq 15,5% təşkil etmişdir.

Muzdlu işlə əlaqədar ödəmə mənbəyində tutulan vergi (MÖMV) üzrə güzəşt və azadolmaların məbləği 2012-2023-cü illərdə 9,2 dəfə artmış, 2018-ci illə müqayisədə 2023-cü ildə 3,5 dəfədən çox artım baş vermişdir. Bunun əvəzində sadələşdirilmiş vergi üzrə güzəşt və azadolmaların dinamikasında fərqli tendensiya müşahidə edilmişdir. Belə ki, 2016-2020-ci illərdə bu göstərici 17 dəfəyə yaxın artsa da, 2021-2023-cü illərdə kəskin azalma baş verib.

Tədiyyələr üzrə vergi güzəşti və azadolmalardan istifadə edən şəxslərin sayı 2023-cü ildə 203,6 min olub ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 2,92 dəfə çox olsa da, 2020-ci ilin müvafiq göstəricisindən 1,34 dəfə geri qalır. Təhlil edilən dövrdə ƏDV üzrə güzəştlərdən istifadə edən şəxslərin sayı 3,6 dəfə, mənfəət vergisi üzrə azadolmalardan istifadə edən şəxslərin sayı 62,7 dəfə artmışdır. Bu göstərici üzrə gəlir vergisi 5 min dəfəyə yaxın və əmlak vergisi 28,4% artmışdır. 2016-2023-cü illərdə bu göstərici sadələşdirilmiş vergi üzrə 1,8 dəfə, torpaq vergisi üzrə 49,5 dəfə, ÖMV üzrə 2.4 dəfədən çox yüksəlib. (Cədvəl 3).

Cədvəl 3

Tədiyyələr üzrə vergi güzəşti və azadolmalardan istifadə edən şəxs sayı

İllər	Cəmi	O cümlədən								
		Mənfəət vergisi	Gəlir vergisi	ƏDV	MÖMV	Əmlak vergisi	Sadələşdirilmiş vergi	Torpaq vergisi	ÖMV	Mədən vergisi
2012	69696	184	9	2611	61376	2516				
2013	69078	203	10	2765	63439	2661				
2014	64282	225	17	2660	58681	2699				
2015	55390	249	19	2746	49646	2730				
2016	67136	287	79	3053	43404	2712	180	2	17419	
2017	84993	331	143	3406	46887	3284	347	15	30580	
2018	85306	421	237	3569	43527	3735	612	44	33161	
2019	178977	10132	55965	4461	65653	4454	847	58	37407	
2020	272670	10545	58181	5150	69859	5059	81983	296	41597	
2021	190231	11887	48360	6584	75763	5682	2759	102	39094	
2022	193724	11329	46148	8048	84585	3275	364	79	39890	6
2023	203606	11541	44911	9416	91005	3231	324	99	43069	10

Mənbə: AR İqtisadiyyat Nazirliyinin və AR DSK-nın məlumatları əsasında tərtib olunub

3. Vergi güzəştlərinin formalaşdırılmasının beynəlxalq təcrübəsinin öyrənilərək sistemləşdirilməsi və onların Azərbaycanda

optimal tətbiqi variantının seçilməsi müasir dövrdə vergi güzəştlərindən istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsi yollarından biridir.

Müxtəlif vaxtlarda həm Azərbaycanda, həm də xarici ölkələrdə verilmiş vergi güzəştlərinin aşağıdakı ən ümumi formalarını sadalamaq olar: (i) vergidən azad olma (vergi tətilləri); (ii) ixrac/idxal vergilərindən və rüsumlarından azadolma/azaltma; (iii) vergi endirimləri/kreditləri; (iv) müəyyən gəlirlər/məhsul növləri/sövdələşmələr üçün azaldılmış vergi dərəcəsinin müəyyən edilməsi; (v) xüsusi iqtisadi zonaların fəaliyyəti; (vi) sürətləndirilmiş amortizasiya; (vii) müəyyən növ xərclərin vergi bazasından çıxılması üçün əlverişli şərtlər; (viii) təkrar investisiya edilmiş mənfəətin vergiyə cəlb edilməsi üçün əlverişli şərtlər; (ix) azaldılmış dərəcələr və ya dividendlərin və faizlərin (maliyyələşdirmə ilə bağlı müavinətlərin) ödənilməsi üzrə repatriasiya vergisindən azad edilməsi; (x) lisenziya ödənişlərinin əlverişli vergiyə cəlb edilməsi; (xi) azaldılmış dərəcələr və ya ƏDV və ya digər satış vergilərindən azadolmalar; (xii) yüksək ödənişli qeyri-rezident fiziki şəxslərin gəlirlərinin vergiyə cəlb edilməsi üçün əlverişli şərtlər; (xiii) iqtisadiyyatın və ya fəaliyyətin konkret sektorlarını dəstəkləmək üçün verilən müxtəlif vergi güzəştləri və ya rejimləri (məsələn, kənd təsərrüfatının və ya innovasiyaların təşviqi).

Mədəni xüsusiyyətləri, təbii sərvətləri, elmi-texniki təchizatı nəzərə alınmaqla hər bir ölkə müasir sabit vergi sisteminə gedən yolu seçməlidir. Bu gün Azərbaycan hakimiyyəti büdcəni artırmaq üçün əlavə mənbələr axtarır. Vergi yükünün artmaması üçün rəsmilər tərəfindən fiskal siyasətin alternativ aspektləri, məsələn, vergi inzibatçılığı yaxşılaşdırılmağa başlayır. Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi vergi güzəştlərinin azaldılması kimi vergi xidmətləri işinin yaxşılaşdırılması demək deyil.

Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyinin mövcud qiymətləndirməsinə əsasən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, vergi güzəştləri sistemi yalnız qismən tələblərə cavab verir: vergi güzəştlərinin məqsədi əksər hallarda vergi və yığımlar haqqında qanunvericiliyin müddəalarında göstərilən şərtlər və məhdudiyyətlər tərəfindən dəstəklənmir; vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi epizodik olaraq mövcuddur. Bu da öz növbəsində fərdi vergi güzəştinin hədəf komponentinin məcburi olduğu qənaətinə gəlmək hüququ verir. Dövlət vergi ödəyicilərinin aldıkları güzəştlərin müəyyən məqsədlər üçün

istifadə ediləcəyinə dair zəmanətlərə sahib olmalıdır və bu yalnız vergi ödəyicisinin aldığı əlavə maliyyə resurslarını bu vergi imtiyazının yönəldildiyi məqsədlər üçün istifadə edəcəyi qanunla təmin edildiyi təqdirdə mümkündür.

Yuxarıda göstərilənlərə əsasən belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, Azərbaycan vergi qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş vergi güzəştləri və üstünlüklərin inventarlaşdırılması əsasında səmərəliliyin artırılması məqsədilə onların sistemləşdirilməsi zəruridir.

4. Azərbaycanda vergi güzəştlərindən istifadənin səmərəliliyinin kompleks təhlili əsasında qiymətləndirilməsi ölkənin hansı sahə və regionlarında vergi güzəştlərinin tətbiqinə ehtiyac yarandığını əsaslandırmağa imkan verir.

Hesab edirik ki, vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin daimi şəkildə qiymətləndirilməsi səmərəsiz vergi güzəştlərini vaxtında aşkara çıxarmağa və ləğv etməyə, eləcə də müxtəlif vergi ödəyicisi kateqoriyaları üçün mövcud dəstəklərin təkmilləşdirilməsinə təkan verə bilər.

Bunun üçün biz makroiqtisadi səviyyədə ölkənin bütövlükdə vergi sistemində vergi gəlirlərinin formalaşmasına bilavasitə təsir edən vergi güzəştlərinin təsir dərəcəsini ifadə edən modelin qurulmasına çalışmışıq. Aşağıda modelin qurulması üçün formalaşdırılmış məlumat bazasını əhatə edən cədvəl qurmuşuq (Cədvəl 4).

Cədvəl 4
Məlumat bazası, mln. manat

İL	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6
2012	5537,0	81,7	165,4	1857,6	48,8	0,1	37840,6
2013	6069,6	306,4	273,7	1980,9	54,8	0,0	37790,7
2014	6543,9	340,2	205,5	2078,2	67,5	0,0	34301,2
2015	6796,5	4902,7	237,8	2759,3	80,2	0,1	19018,1
2016	6927,1	1568,0	355,1	3775,9	109,8	0,5	20859,3
2017	7173,4	800,8	376,9	3813,5	131,7	1,8	23574,2
2018	7965,4	270,8	435,7	3546,3	164,7	2,6	30393,6
2019	8895,8	1050,2	869,2	3652,3	194,3	127,8	30260,3
2020	8507,8	1423,7	1000,8	3104,1	275,5	149,8	20368,2
2021	9578,8	849,2	1128,7	5289,5	297,9	161,0	33377,0
2022	17174,6	890,8	1336,6	10068,8	305,7	185,2	60009,6
2023	18104,5	2048,2	1525,5	8816,1	313,7	213,1	52729,2

Mənbə: AR İqtisadiyyat Nazirliyinin və AR DSK-nın məlumatları əsasında tərtib olunub

Y – Vergi daxilolmalarının (müvafiq vergilər üzrə) cəmi məbləği;
X1 – Mənfəət vergisi üzrə güzəşt və azadolmaların məbləği;
X2 – MÖMV üzrə güzəşt və azadolmaların məbləği;
X3 – ƏDV üzrə güzəşt və azadolmaların məbləği;
X4 – Əmlak vergisi üzrə güzəşt və azadolmaların məbləği;
X5 – Gəlir vergisi üzrə güzəşt və azadolmaların məbləği, mln. manat.
X6 – Neft-qaz ixracından gəlirlər.

X5 dəyişəninənin qiyməti 2012-2018-ci illərdə demək olar ki, sıfır səviyyəsində olmuşdur və mikro sahibkarlıq subyekti olan fərdi sahibkarların sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirlərinin 75 faizinin gəlir vergisindən azad edilməsi səbəbindən 2019-2023-cü illər üzrə kəskin artmışdır. Bunu nəzərə alaraq X5 dəyişəni ekonometrik modellər qurularkən nəzərə alınmamışdır.

Ekonometrik modelləşdirmədə izaholunan dəyişənə (Y) izahedici dəyişənlərin təsirini ölçmək üçün xətti korrelyasiya matrisindən istifadə edilir. Aşağıda Cədvəl 5-də müvafiq korrelyasiya matrisi təsvir edilmişdir.

Cədvəl 5
Göstəricilərin xətti korrelyasiya matrisi

Dəyişən	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6
Y	1.000	0.139	0.773	0.883	0.663	0.712	0.824251
X1		1.000	0.049	0.173	0.032	0.055	-0.302964
X2			1.000	0.862	0.968	0.984	0.571212
X3				1.000	0.840	0.777	0.583297
X4					1.000	0.942	0.430011
X5						1.000	0.543149
X6							1.000000

Mənbə: Eviews proqramı vasitəsilə müəllif hesablaması

Bu matrisdə izahedici göstəricilər arasında əlaqə güclü olduğda, bir qayda olaraq, onlar eyni zamanda reqressiya tənliyinin sağ tərəfinə daxil edilmir. Müvafiq təhlil aparılmış və iki ekonometrik model qurulmuşdur. Birinci ekonometrik modelin reqressiya tənliyi aşağıdakı kimi olacaqdır.

$$Y = -3.57916 + 1.05512 \cdot X6 + 0.23255 \cdot X1 - 0.38213 \cdot X2 + 0.43221 \cdot X4 \text{ (M1)}$$

Birinci modelin əsas ekonometrik statistikası aşağıda təsvir edilmişdir (Cədvəl 6).

Cədvəl 6
M1-in əsas ekonometrik statistikası

Dependent Variable: LOG(Y)
Method: Least Squares
Date: 03/15/25 Time: 17:15
Sample: 2012 2023
Included observations: 12

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-3.579159	1.316456	-2.718784	0.0298
LOG(X6)	1.055124	0.135043	7.813244	0.0001
LOG(X1)	0.232552	0.040809	5.698618	0.0007
LOG(X2)	-0.382135	0.197056	-1.939217	0.0936
LOG(X4)	0.432209	0.201797	2.141807	0.0694
R-squared	0.948352	Mean dependent var	8.641970	
Adjusted R-squared	0.918839	S.D. dependent var	0.358341	
S.E. of regression	0.102087	Akaike info criterion	-1.431641	
Sum squared resid	0.072953	Schwarz criterion	-1.229597	
Log likelihood	13.58985	Hannan-Quinn criter.	-1.506446	
F-statistic	32.13312	Durbin-Watson stat	2.769112	
Prob(F-statistic)	0.000135			

Mənbə: Eviews proqramı vasitəsilə müəllif hesablaması

Model 1-in iqtisadi şərhı aşağıdakı kimidir:

A) X1 dəyişəni 1% dəyişəndə (artanda) Y dəyişəni 0,23% dəyişir (artır).

B) X2 dəyişəni 1% dəyişəndə (artanda) Y dəyişəni 0,38% dəyişir (azalır). Səbəbi müvafiq əmsalın mənfi işarəli olmasıdır (-0,38).

C) X4 dəyişəni 1% dəyişəndə (artanda) Y dəyişəni 0,43% dəyişir (artır).

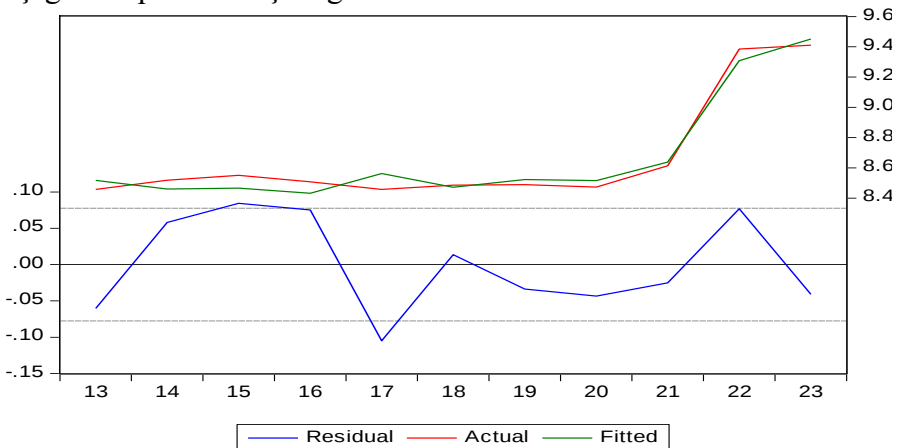
D) X6 dəyişəni 1% dəyişəndə (artanda) Y dəyişəni 1,05% dəyişir (artır).

Qurulmuş modelin izahedici gücü 0,918-dir (Adjusted R-squared). Prob(F-statistik)=0,000135 olması determinasiya əmsalının statistik əhəmiyyətli olmasını göstərir. Durbin-Watson əmsalının qiymətinin 2,77 olması qalıq sırasında avtokorrelyasiyanın olmamasına işarədir.

Qeyd edək ki, X1 və X6 dəyişənin əmsalları 0,1% əhəmiyyətlik səviyyəsində, X2 və X4 dəyişənlərinin əmsalları isə müvafiq olaraq 10% əhəmiyyətlik səviyyəsində statistik əhəmiyyətlidir.

Modelin adekvatlığı korreloqramlar cədvəli (avtoreqressiyanın olmaması), Jacque-Bera normallıq testi (qalıq sırasının normal qanunla paylanması zəruri şərt olmasa da, arzu olunandır), heteroskedastikliyin olmaması Breusch-Pagan-Godfrey testi ilə və qalıq sırasının stasionarlığı isə vahid kök (ADF) testi ilə təsdiq edilmişdir. Bu testlərin nəticələri dissertasiyanın mətnində təsvir edilmişdir. Sadalanan testlər Qaus-Markov şərtlərinin ödəndiyini göstərir ki, bu da öz növbəsində qurulmuş ekonometrik modelin adekvat olduğunu təsdiq edir.

Model qiymətinin (Y_{fitted}) faktiki qiymətə (Y_{actual}) yaxınlığı aşağıdakı qrafikdən aşkar görünür.

Qrafik 1. Y dəyişənin model və faktiki qiymətlərinin müqayisəsi

Qrafikdən görünür ki, qurulmuş M1 modelinin approksimasiya (təxmin) gücü kifayət qədər yaxşıdır.

Qurulmuş ikinci ekonometrik modeldə isə X3 dəyişənin Y dəyişəninə təsiri araşdırılmışdır. X3 dəyişəninin Y dəyişəninə təsirini ölçmək üçün regressiya tənliyi aşağıdakı kimi qurulmuşdur.

$$Y = 16.87931 + 0.26059 \cdot X6(-1) - 4.27285 \cdot X3 + 0.40719 \cdot X3^2 \quad (M2)$$

M2 tənliyindən görünür ki, Y dəyişəni X3 dəyişəninin kvadratik parabolasıdır (loqarifmik şkalada). İkinci modelin əsas ekonometrik statistikasını aşağıda təsvir edilmişdir.

Cədvəl 7

M2-nin əsas ekonometrik statistikası

Dependent Variable: LOG(Y)
 Method: Least Squares
 Date: 03/15/25 Time: 17:14
 Sample (adjusted): 2013 2023
 Included observations: 11 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	16.87931	3.276212	5.152081	0.0013
LOG(X6(-1))	0.260590	0.098966	2.633125	0.0338
LOG(X3)	-4.272845	0.872277	-4.898497	0.0018
(LOG(X3))^2	0.407187	0.075665	5.381418	0.0010
R-squared	0.968082	Mean dependent var	8.668328	
Adjusted R-squared	0.954402	S.D. dependent var	0.363427	
S.E. of regression	0.077605	Akaike info criterion	-1.999087	
Sum squared resid	0.042158	Schwarz criterion	-1.854397	
Log likelihood	14.99498	Hannan-Quinn criter.	-2.090293	
F-statistic	70.76956	Durbin-Watson stat	2.089441	
Prob(F-statistic)	0.000013			

Mənbə: Eviews proqramı vasitəsilə müəllif hesablaması

Modelin təxmin gücü 95,44%, yəni çox yaxşıdır. Prob(F-statistic)=0,000013 olması determinasiya əmsalının statistik əhəmiyyətli olmasından xəbər verir. Durbin-Watson əmsalının 2,09 olması (2 ideal qiymətdir) qalıq sırasında avtokorrelyasiyanın olmamasına işarə edir.

Model 2-nin iqtisadi şərhə aşağıdakı kimidir:

X3 dəyişəninin Y dəyişəninə təsiri nöqtəvi və orta elastiklik əmsallar vasitəsilə belə şərh edilə bilər.

$$E_{\log(X3)}^{\log(Y)} = -4,27285 + 2 * 0,40719 \log(X3) \quad (M2.1)$$

$$E_{\log(X3)}^{\log(Y)} = -4,27285 + 2 * 0,407189 * 5,78547 = 0,43869 \quad (M2.2)$$

Burada 5,78547 ədədi loqarifmik şkalada X3 dəyişəninin orta qiymətidir. Loqarifmik şkalada X3 dəyişəninin orta qiymətə nəzərən 1% dəyişməsi (artması) Y dəyişəninə orta qiymətə görə 0,44% dəyişdirir (artırır).

Nöqtəvi elastiklik əmsalı illər üzrə hesablanmış və aşağıda təsvir

edilmişdir (Cədvəl 8).

Cədvəl 8

Y dəyişəninə X3 dəyişəninə görə nöqtəvi elastiklik əmsalı
(loqarifmik şkalada)

İl	Nöqtəvi elastiklik əmsalı	İl	Nöqtəvi elastiklik əmsalı
2012	-0.475830	2018	0.538987
2013	-0.405868	2019	0.515881
2014	-0.268522	2020	0.507418
2015	0.350156	2021	0.790122
2016	0.564247	2022	1.226694
2017	0.700737	2023	1.220300

Mənbə: M2.1 düsturuna görə müəllif hesablaması

Cədvəl 8-dən göründüyü kimi, 2012-2014-cü illər üzrə nöqtəvi elastiklik əmsalının qiymətləri mənfi işarəli, 2015-2023-cü illər üzrə isə müsbət işarəlidir. Bunun səbəbi ondan ibarətdir ki, budaqları yuxarı uzanan kvadratik parabolanın ordinatı (Y) parabolanın təpə nöqtəsinə qədər kimi azalır, sonra isə artır. Təpə nöqtəsi (minimum nöqtəsi) loqarifmik şkalada $(X_3, Y) = (5, 246; 6, 933)$ kimidir. Məsələn, 2021-ci ilə uyğun gələn nöqtəvi elastiklik əmsalını şərh edək. Əgər X_3 dəyişəninə qiyməti 2021-ci ildəki qiymətə nəzərən loqarifmik şkalada 1% artsa, Y dəyişəninə qiyməti 2021-ci il qiymətinə nəzərən 0,79% artacaq (loqarifmik şkalada).

5. Azərbaycanda vergi güzəştlərinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsinə üstünlük verilməsi ölkədə dayanıqlı sosial inkişafın təmin olunmasının əsas istiqamətlərindən biri kimi qəbul olunmalıdır.

Vergi güzəştlərinin köməyi ilə aşağıdakılar həyata keçirilir:

- vergitutmanın diferensiallaşdırılması;
- iqtisadiyyatın sosial əhəmiyyətli və prioritet sahələrinin inkişafını stimullaşdıran strategiyasının həyata keçirilməsi;
- iqtisadiyyatın strukturunun modernləşdirilməsi;
- bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafının uyğunlaşdırılması, əhəlinin müxtəlif təbəqələrinin gəlirləri arasındakı fərqi aradan qaldırılması.

Güzəştli vergitutmanın sosial prioritetləri aşağıdakılar olmalıdır:

- yoxsulluğun və əhəlinin sosial təcrid olunmasının aradan qaldırılması;
- əhəlinin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması;
- əhəli arasında mülkiyyət təbəqələşməsi səviyyəsinin azalması və orta təbəqənin formalaşması;

- iş yerlərinin yaradılmasına kömək etməklə işsizliyin azaldılması;

- əhalinin ümumi həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması;

- əlverişli və keyfiyyətli dövlət xidmətləri sektorunun inkişafı.

Azərbaycanda vergi güzəştlərindən istifadə təcrübəsinin islahat vektorlarının öyrənilməsi aşağıdakı nəticələr çıxarmağa imkan verir:

1. Xarici təcrübədə onun həyata keçirilməsi məqsədindən, iqtisadi tsiklin mərhələsindən, biznes şəraitinin xüsusiyyətlərindən və digər xarici və daxili amillərdən asılı olaraq bir sıra güzəştli vergitutma alətlərindən istifadə olunur. Ümumi olanlar: sabit məbləğlərdə müəyyən edilən və ya ümumiyyətlə innovasiya xərclərinin vergisindən azad edilən elmi-tədqiqat və inkişaf xərcləri üçün investisiya vergisi kreditləri; eyni xərclər üçün investisiya vergisi kreditləri; xarici sərmayələri cəlb etmək üçün vergi təsilləri; sürətlənmiş amortizasiya və s.

2. İnnovasiya və investisiya fəaliyyətinin güzəştli vergiyə cəlb edilməsinin dünya təcrübəsi göstərir ki, Azərbaycanda innovasiya fəallığının səviyyəsinə, elmə qoyulan investisiyaların həcminə, innovativ sahibkarlıq infrastrukturunun inkişafına görə dünyanın aparıcı ölkələrindən geri qalır.

3. Rəşional enerji istehlakının tənzimlənməsi üçün vergi alətlərinin təhlili dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində onlardan ən çox yayılmışı: vergi krediti, sürətləndirilmiş amortizasiya və vergi güzəştini ayırmağa imkan verir.

4. Vergi güzəştlərinin optimal sisteminin formalaşdırılmasından əvvəl onların ölkədə maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə, dövlət və yerli büdcələrin icrasına, o cümlədən vergitutmaya məruz qalma dərəcəsinə təsir dərəcəsinin, onların sosial-iqtisadi səmərəliliyinin kəmiyyət meyarlarının müəyyən edilməsi metodoloji və proqnozlaşdırıcı qiymətləndirilməsi aparılmalıdır.

6. Sahibkarlıq subyektləri üçün vergi güzəştlərinin tətbiqi effektivliyinin yüksəldilməsi yollarının üzə çıxarılaraq əsaslandırılması ölkədə KOB-nin gələcək inkişafına stimula yaratmaqla güclü təkan verəcəkdir.

Vergi güzəştlərinin səmərəliliyini yüksəltmək məqsədilə Vergi Məcəlləsində aparılan dəyişikliklərə əsasən özəlləşdirmə iştirakçıları olan

investorlar əmlak vergisindən azad edilmiş, vergi ödəyicisinin azı 3 il müddətində mülkiyyətində olan iştirak payı və səhmlərin satışı üzrə vergi güzəşti tətbiq edilmiş, həssas sosial təbəqələr üçün (həlak olmuş və yaxud sonradan vəfat etmiş döyüşçü övladına) güzəştlər müəyyən edilmiş, vergi güzəştlərinə malik şəxslərə malların dövryyəsi uçotunu aparmadığına görə maliyyə sanksiyaları tətbiq olunmuşdur.

KOB-nin rolu bazar şərtlərindəki istənilən dəyişikliklərə tez reaksiya verə bilən, istehlak sahəsində yaranan taxçaları doldurmaq, əlavə iş yerləri yaratmaq üçün lazımi rəqabət mühitini yaratmaqdır, orta təbəqənin formalaşmasının əsas mənbəyidir, yəni islahatların sosial bazasını genişləndirir. Bazar şəraitində lazımi hərəkətliliyi təmin edir, dərin bir ixtisaslaşma, əməkdaşlıq və rəqabət atmosferi yaradır, istehlak sahəsindəki formalaşmış taxçaları tez doldurmaqla yanaşı nisbətən tez bir zamanda ödəməyi də bacarır.

KOB birbaşa bütün səviyyələrdə büdcə tərtibində iştirak edir. Kiçik və orta müəssisələr büdcəyə müxtəlif təşkilatlardan qazanc götürülən töhfələr verir və bu da iş yerlərinin açılmasında mühüm rol oynayır, yəni əhali üçün gəlir mənbəyidir. Kiçik müəssisələr fiziki şəxslərdən vergi toplamaqda da kömək edir ki, bu da ölkənin büdcə gəlirlərinin həcmi artırır.

KOB-un gələcək inkişafı dövlət və bələdiyyə orqanlarının dəstəyi olmadan mümkün deyil. Hal-hazırda yeni başlayan sahibkarın istifadə edə biləcəyi kiçik və orta müəssisələrə dəstək formaları mövcuddur.

KOB sahiblərinin əksəriyyəti üçün əsas problem onların məhdud büdcəsidir ki, bu da onların tam inkişaf etməsinə imkan vermir və onları daim yüksəliş, işçi heyətinə və ya başqa bir şeyə qənaət etməyə məcbur edir. Lakin kiçik və orta müəssisələrin müraciət etmək hüququna malik olduqları və fəaliyyətlərinin ilk mərhələlərində mövqelərini gücləndirə biləcək bəzi vergi güzəştləri var.

7. Ölkədə və onun ayrı-ayrı regionlarında səmərəli məşğulluğun təmin olunmasında vergi güzəştlərinin tətbiqi imkanlarının üzə çıxarılması əsasında müvafiq təkliflərin işlənilib hazırlanması müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycanda məşğulluğu təşviq edən regional inkişaf proqramları və onların icrası işsizliyin ümumi səviyyəsini aşağı salmağa imkan vermişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasında 2005-ci ildən

2024-cü ilə qədər olan dövrdə qeydə alınmış işsizliyin səviyyəsi 7,2%-dən 5,3%-ə enmişdir.

Bununla yanaşı, Respublikanın 282 mindən çox vətəndaşı hələ rəsmi olaraq işsiz kimi tanınır, qeydiyyatda alınmamış işsizliyin artması tendensiyası müşahidə olunur ki, bu da əhalinin məşğulluğunun artırılmasına yönəldilmiş tədbirlər paketinin (vergi daxil olmaqla) səmərəliliyinin yetərsizliyindən xəbər verir.

Milli səviyyədə işsizlik, hər şeydən əvvəl ümumi daxili məhsulun azalmasına səbəb olur. Bu hadisələrin qarşılıqlı əlaqəsi Ouken qanununda öz əksini tapmışdır. Bu qanuna görə, "faktiki işsizlik səviyyəsi təbii səviyyəni 1% üstələyirsə, ÜDM-də geriləmə 2,5%-dir". Bu həqiqəti qiymətləndirərkən "təbii işsizlik səviyyəsi" termininə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

İqtisadi nəzəriyyədə, "işsizliyin təbii dərəcəsi" əmtəə tələbi və təklifi arasında müvafiq tarazlıq əldə edilsə normal sayılır, yəni vakansiyaların sayı iş axtaranların sayına uyğun gəlir.

İşsizliyin təbii səviyyəsi sosial-iqtisadi istiqamətin bir çox şərtləri ilə müəyyən edilir: məşğulluq siyasəti, dövlət investisiya siyasəti, ölkədə yaşayış səviyyəsi, məşğulluq xidmətləri sistemi, işsizlik müavinətləri, vətəndaşların əmlak və pul əmanətlərinin həcmi, ödəmələrin müddəti, kadrların ixtisaslaşması və yenidən hazırlanması üzrə qabaqcıl təhsil və təhsil müəssisələri şəbəkəsinin inkişafı, onların əhali üçün əlçatanlığı, vətəndaşların özlərinin işləməyə və yeni biliklərə yiyələnməyə hazır olması və s. Əsl işsizlik geniş miqyaslı iqtisadi islahatlar və ya texnoloji inkişaf, iqtisadi böhranlarla və gizli işsizliklə əlaqəli tsiklik işsizlik və statistik xidmətlər tərəfindən faktiki olaraq qeyd olunmayan işsizlik ilə təmsil olunur.

İşsizlik ölkənin ÜDM-ini azaldır, dövlət büdcəsinə vergi daxil olmalarının azalmasına səbəb olur. Bu, bir tərəfdən vergi ödəyicilərinin (hüquqi və fiziki şəxslərin) vergi bazasının azalması ilə əlaqədardır.

Müasir şəraitdə ölkənin əmək bazarında əhalinin özünüməşğulluğuna kömək məqsədilə tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üçün büdcə ayırmalarının artırılması obyektivdir. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "2019–2030-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının təsdiq edilməsi haqqında" 30 oktyabr 2018-ci il tarixli 602 nömrəli Sərəncamında qeyd edilir ki,

işsizliyin yüksək səviyyədə olması respublikanın iqtisadi itkisinə səbəb olur.

Müəllif tərəfindən aparılan araşdırma göstərmişdir ki, ölkə və regional səviyyədə güzəştlər bəzi hallarda əhəmiyyətli nəticələr vermir. Müəllifin fikrincə, respublika və bölgələr səviyyəsində təsərrüfat subyektlərinə güzəşt vermə prosesində bir meyara (iqtisadiyyatın sektoru) uyğun olmaq kifayət deyil. Büdcəyə vergi ödəmə borclarının azaldılması, istehsal prosesində yerli xammaldan istifadə, yerli təbii ehtiyatların inkişafı, istehsal olunan məhsulların qiymətinin məhdudlaşdırılması, regional proqramların icrası, əlavə iş yerlərinin yaradılması və s. kimi xüsusi şərtləri də yerinə yetirmək lazımdır.

Güzəştlərin verilməsinin məqsədi və şərtləri xüsusi olaraq formalaşdırılmalı və vergi güzəştini təmin edən dövlət orqanının və ya yerli hökumətin qərarında göstərməlidir. Vergi müqaviləsi pozulduqda, güzəştlər nəzərə alınmadan hesablanmış bütün vergi məbləği, habelə cərimə şəklində bu məbləğin 100%-i regional büdcədə toplanmalıdır. Bu, güzəştli məbləğlərin məqsədli istifadəsinə və vergi ödəyicisinin qanunla müəyyən edilmiş normalara uyğunluğuna yaxşı stimül olacaqdır.

Beləliklə, apardığımız tədqiqat Azərbaycan Respublikası subyektlərinin vergi tənzimləməsinin səmərəliliyini və iqtisadi fəallıqlarını artırmaq lazım olduğu qənaətinə gəlir. Azərbaycan Respublikasının vergi siyasətinin həyata keçirilməsində davam edən dəyişikliklər həm ölkə, həm də regional səviyyədə vergitutma vasitələrini, forma və metodlarını təkmilləşdirməlidir. Nəticədə, təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi fəallığının stimullaşdırılmasında dövlətin rolu artacaq, əhalinin iqtisadi fəallığı və məşğulluğu artacaqdır.

Aparılmış tədqiqatın yekunu olaraq, aşağıdakı nəticələr əldə edilmiş və müəyyən təkliflər irəli sürülmüşdür:

1. Hesab edirik ki, vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin daimi şəkildə qiymətləndirilməsi səmərəsiz vergi güzəştlərini vaxtında aşkara çıxarmağa və ləğv etməyə, eləcə də müxtəlif vergi ödəyicisi kateqoriyaları üçün mövcud dəstəklərin təkmilləşdirilməsinə təkan verə bilər.
2. Vergi Məcəlləsi ilə təsbit edilmiş hər bir vergi güzəşti üzrə monitorinqin aparılması zərurəti yaranmışdır. Vergi güzəştinin monitorinqini uğurla aparmaq məqsədilə ilkin məlumatlardan əlavə,

- həmin güzəştlərin verilməsinin məqsədlərinə aydınlıq gətirilməlidir.
3. Vergi güzəştlərini büdcə xərci kimi qəbul etməklə, onların səmərəli olmasına, yəni məqsədyönlü, ünvanlı və hesabatlı olmasına çalışmaq gərəkdir. Bunun üçün isə vergi güzəştlərindən istifadənin nəticələri üzrə müvafiq informasiya sistemi yaratmaq və həmin sistemə istinadən ayrı-ayrı vergi güzəştlərini təhlil edərək, onların tətbiqi səmərəliliyini qiymətləndirmək lazımdır.
 4. Vergi güzəştlərinin təsnifatı təkmilləşdirilmişdir ki, bu da onların aşağıdakı əlamətlərə görə bölünməsinə nəzərdə tutur: məqsədi, qüvvədə olma müddəti, təsir dairəsi, xarakteri, həyata keçirilmə üsulu, vergi elementlərinə münasibəti. Təklif olunan tipologiya verilmiş vergi güzəştlərinin sosial-iqtisadi məqsədəuyğunluğunun seçilməsi və əsaslandırılması zamanı faydalıdır, həmçinin bu, vergi güzəştlərinin məqsədi ilə onların praktikada tətbiqinin məqsədəuyğunluğunu əlaqələndirməyə imkan verir.
 5. Vergi güzəştlərinin biznesin iqtisadi fəaliyyətinə təsirinin qiymətləndirilməsi belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, milli innovasiya sistemi effektiv reproduktiv investisiya mexanizmlərindən məhrumdur və bu, bir tərəfdən onun inkişafını ləngidir, digər tərəfdən isə sahibkarlıq subyektlərinin səmərəli elmi, texniki və innovativ fəaliyyət göstərməsi mümkün olmur. Azərbaycandakı müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinin təhlilinin nəticələri sübut etdi ki, yalnız kiçik bir hissəsi məhsuldar elmi-texniki inkişafı həyata keçirir və onların fəaliyyətinə yeniliklər tətbiq edir ki, bu da ilk növbədə maliyyə resurslarının çatışmazlığı ilə əlaqədardır.
 6. Azərbaycanda vergi güzəştlərinin verilməsindən büdcə itkilərinin monitorinqinin nəticələrinə əsasən müəyyən edilib ki, büdcə gəlirlərinin formalaşmasının təmin edilməsi prosesi verilən güzəştlərin sayından deyil, onların məzmunundan asılıdır. 2016-cı ildə Azərbaycanda büdcə və vergi qanunvericiliyinə edilən dəyişikliklər birbaşa vergilər üzrə güzəştli vergitutmanın effektivliyini artırsa da, büdcə gəlirlərinin itkisinin azaldılmasına töhfə versə də, hələ də strateji məqsədlərə nail olmağı təmin etməyib.
 7. Güzəştli vergitutma vasitələrinin tətbiqi üzrə xarici təcrübənin monitorinqi nəticəsində sübut edilmişdir ki, müasir şəraitdə innovasiya və investisiya fəaliyyətinin vergi stimullaşdırılması

tədbirlərinə üstünlük verilir. Əmək haqqı fondunun vergitutma təcrübəsinin öyrənilməsi Azərbaycan ilə müqayisədə fərdi gəlir vergisi ödəyərkən mütərəqqiliyin, daha yüksək dərəcələrin və minimum vergi tutulmayan gəlirin mövcudluğunu göstərdi.

8. İddia olunur ki, güzəştli vergitutma mexanizminin fəaliyyət göstərməsi müəyyən effektlərə, xüsusən də sosial, iqtisadi və ekoloji təsirlərə nail olmağa yönəlməlidir. İnvestisiya və innovasiya proseslərinin aktivləşdirilməsi məqsədilə elmi tədqiqat işləri aparan və ya bu sahədə çalışan yerli sahibkarlıq subyektlərinin gəlir vergisinin vergidən azad edilməsi, gəlir vergisi bazasının azaldılmasının yerli praktikaya tətbiq edilməsi təklif edilir. Enerji resurslarından səmərəli istifadəni stimullaşdırmaq üçün enerji istehlakının rasionallaşdırılmasına töhfə verən tədbirlərin həyata keçirilməsinə, fiziki şəxslərin gəlir vergisindən enerji rasionallığının artırılması xərclərinin 100%-i həcmində vergi güzəştinin tətbiq edilməsi, enerji istehlakının rasionallaşdırılmasına kömək edən tədbirlərin həyata keçirilməsinə görə fiziki şəxslərin gəlir vergisindən bu xərclərin 100%-i həcmində vergi güzəşti tövsiyə olunur.
9. Məşğulluq və işsizlik problemləri istənilən dövlətin başlıca sosial-iqtisadi problemlərindən biri sayılır. İşsizlik özü ilə əhalinin əhəmiyyətli təbəqəsinə təkcə yoxsulluq gətirmir, həm də insanları dini, mənəvi və ruhi sarsıntılara məruz qoyur. İşsizliyin səviyyəsindən sosial gərginlik, cinayətlərin səviyyəsi, miqrasiya prosesləri asılıdır. Bu problemləri məşğulluğun effektiv dövlət tənzimlənməsi olmadan həll etmək mümkün deyildir ki, bu da həmin sferada xarici təcrübənin dərin təhlilini və geniş istifadəsini tələb edir. Tədqiqat zamanı səmərəli məşğulluğun təmin olunmasında vergitutmanın əhəmiyyəti müəyyənləşdirilir, tələbin stimullaşdırılması və iş yerlərinin saxlanması üzrə tədbirlərin ayrı-ayrı ölkələrdə tətbiqi vəziyyəti təhlil olunaraq qiymətləndirilir. Tədqiqat işində ölkəmizdə məşğulluğun mövcud vəziyyəti, onun təmin edilməsində vergi güzəştlərinin tətbiqi imkanları təhlil edilərək qiymətləndirilmişdir.

Tədqiqatın əsas məzmunu müəllifin çap edilmiş aşağıdakı elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Məmmədov C.Ə. “Hazırkı şəraitdə vergi stimullaşdırılmasının vəzifələri və istiqamətləri”. Azərbaycanda iqtisadi islahatların həyata keçirilməsinin aktual problemləri. Respublika Elmi-praktiki konfransının materialları. Bakı 2012, 19 dekabr. Səh 135-137. (tezis)
2. Məmmədov C.Ə. “Sahibkarlıq fəaliyyətində vergi güzəştlərinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi” Doktorantların və gənc tədqiqatların XXII Respublika Elmi Konfransının materialları, Bakı 22-23 noyabr 2018-ci il. səh 340-342
3. Məmmədov C.Ə. “Azərbaycanda vergi güzəştlərindən istifadənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi” “Şəxələndirilmiş iqtisadiyyatın infrastruktur təminatı: əsas meyarlar və inkişaf istiqamətləri” Beynəlxalq Elmi konfrans Bakı. 23-24 may 2019. AMİU. Səh. 188-191
4. Məmmədov C.Ə. “Vergi güzəştləri və büdcənin vergi xərcləri arasında qarşılıqlı funksional asılılığın təmin edilməsi zəruriliyi” Azərbaycan vergi jurnalı №2 (139) 2019 səh. 121-127
5. Məmmədov C.Ə. “Vergi güzəştlərinin tətbiqi səmərəliliyi və onun qiymətləndirilməsi meyarları” “Azərbaycan və Türkiyə Universitetləri: yəhsil, elm, texnologiya” I Beynəlxalq elmi – praktiki konfransının materialları, II hissə 18-20 dekabr 2019-cu il. səh.261-266
6. Məmmədov C.Ə. “Vergi stimullaşdırılmasının konseptual – hüquqi və nəzəri – təcrübəvi məsələləri” “Kooperasiya” elmi -praktiki jurnal. Bakı. 2020. № 1 (56) – 2020/ səh. 120-127.
7. Məmmədov C.Ə. “Vergi güzəştlərinin formalaşdırılmasının beynəlxalq təcrübəsi” “Odlar Yurdu Universitetinin elmi – pedoqoji xəbərləri” jurnalı. № 53, Bakı 2020
8. Məmmədov C.Ə. “Vergi güzəştlərinin tətbiqinə konseptual – hüquqi yanaşma”, “İpək yolu” jurnalı, “Azərbaycan Universiteti” Bakı 2020,
9. Məmmədov C.Ə. “Məşğulluğun təmin edilməsində vergi güzəştlərindən istifadənin təkmilləşdirilməsi” Tikintinin iqtisadiyyatı və menecment jurnalı. №3 – 2022. Səh. 272-280
10. Маммадов Дж.А. «Концептуальный подход к оценке социально-экономической эффективности налоговых льгот» Russian

Economic Bulletin. Росийский экономический вестник. 2020, Том 3, № 4. Стр. 70-76

11. Маммадов Дж.А. “Особенности применения налоговых льгот для предпринимательской деятельности в Азербайджане в период пандемий” Программа международной наукова - практической конференции. 16 вересня 2020 р. (September 16, 2020) Poltova, Ukraine. St 70-72
12. Маммадов Дж.А. “Совершенствование механизма применения налоговых льгот в борьба с пандемией коронавируса (COVID-19) в Азербайджане”. Proceedings of the 8 th international Sclentific and Practical Conference. Sclemce and pactice:implementation to modern society, Mancester, Qreat Britian, 26-28. 12.2020. 422-429 (Sclentific Collection “İnterconf” №3 (39)
13. Маммадов Дж.А. “Роль цифровых платежей в повышении эффективности налоговых льгот” Proceedings of te 2 nd Scientific community: Interdiscinay Research. 146-154- Hamburq German. 26-28.01.2021.
14. Mammadov J.A. “Determination of opportunities the provision of taxbenefits to ensure efficient emproymnt” Economic and Sosial Development. 55th International Scientific Conference on Economic and Sosial Development 84-93. page. Baku 18-19 June 2020
15. Mammadov A.I., Mammadov J.A. “Tax Benefits in ensuringq social development as one of the means of economic infenence” Economic and Sosial Development. 55th International Scientific Conference on Economic and Sosial Development. 283-289 page Baku 18-19 June 2020

Dissertasiyanın müdafiəsi 30 aprel 2025-ci il tarixində saat 15:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Mərkəzi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin www.unec.edu.az rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 17 mart 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 12.03.2025.
Kağızın formatı: 60x84 _{1/16}.
Həcmi 1 ç.v. (45810 işarə). Tiraj 100.

*“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.*
Əlaqə üçün: capevi@internet.ru / (+99455) 201-2809